

FABINY TAMÁS

Júdás, az elveszett tanítvány

CREDO-KÖNYVEK 3.

FABINY TAMÁS

Júdás,

az elveszett tanítvány

 LUTHER
KIADÓ

BUDAPEST, 2023

nka

A kiadvány megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap, valamint a VELKD (Egyesült Németországi Evangélikus Egyház) jóvoltából a Martin-Luther-Bund.

Minden jog fenntartva. Bármely másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli engedélyéhez van kötve.

© A Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója, 2023

© Fabiny Tamás, 2023

Fotók © Art Institute Chicago; Badische Landesbibliothek, Karlsruhe; Bayerische Staatsbibliothek, München; Bibliothèque Louis-Aragon, Amiens; Bibliothèque nationale de France, Paris; Bibliothèques et archives municipales de Besançon; British Library, London; British Museum, London; Corpus Christi College, Cambridge; Cranach Digital Archive, Dessau; Galleria degli Uffizi, Firenze; Gemäldegalerie, Staatliche Museen zu Berlin; J. Paul Getty Museum, Los Angeles; Koninklijke Bibliotheek, Den Haag; Lambeth Palace Library, London; Metropolitan Museum of Art, New York; Minneapolis Institute of Art; Morgan Library and Museum, New York; Musée des Beaux-Arts de Lyon; Museo Civico dell'Eta Cristiana, Brescia; Museo Diocesano e del Codex, Rossano; Museo Nacional del Prado, Madrid; Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona; Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam; National Gallery of Art, Washington; National Gallery of Ireland, Dublin; National Library of Wales, Aberystwyth; Niedersächsisches Landesmuseum, Hannover; Österreichische Nationalbibliothek, Wien; Pinacoteca di Brera, Milano; Royal Collection Trust, London; Staatsgalerie Stuttgart; Städtische Kunstinstitut und Städtische Galerie, Frankfurt; Universitäts- und Landesbibliothek Darmstadt; Universitätsbibliothek Heidelberg; Unterlinden Museum, Colmar; Vanderbilt University, Nashville; Württembergische Landesbibliothek, Stuttgart, 2023

A kéziratot szerkesztette: Jasper-Makay Emese

Munkatárs: Angyal-Cseke Csaba

A képeket szerkesztette: Isó M. Emese

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója

Budapest, 2023

www.lutherkiado.hu

Felelős kiadó: Antal Bálint

Olvasószerkesztő: Diószegi Rita

Szöveggondozó: Miklósné Székács Judit

Tördelőszerkesztő: Petri Gábor

Műszaki szerkesztő: Török Andrea

A borítót Edward Okun *Júdás* című festményének felhasználásával Jánosi Nikoletta készítette.

Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben 2023-ban.

Felelős vezető: Csöndes Zoltán vezérigazgató

ISSN 2786-4073

ISBN 978-963-380-254-0

TARTALOM

ELŐSZÓ 8

A JÚDÁS-JELENSÉG / 10

A FIÚ, AKI OTTHON MARADT / 10

ELFOGULT EGYHÁZATYÁK: A ZSIDÓELLENESÉG NYOMAI

AZ ÓKERESZTÉNY IGEMAGYARÁZATBAN / 17

A KÖZELÍTÉS MÓDJA: HATÁSTÖRTÉNETI OLVASAT / 19

NEVÉBEN AZ EMBER / 24

A KARAKTER: JÚDÁS / 24

AZ EREDET: JÚDÁS, AZ ISKÁRIÓTES / 27

A JÚDÁS-PORTRÉ FEJLŐDÉSE AZ EVANGÉLIUMOKBAN / 36

MÁRK JÚDÁSA / 36

MÁTÉ JÚDÁSA / 39

LUKÁCS JÚDÁSA / 47

JÁNOS JÚDÁSA / 53

JÚDÁS ALAKJA

A HATÁSTÖRTÉNETBEN / 66

LEGENDÁK SZÁRNYÁN / 66

Papiasz	/ 66
Júdás az apokrifekben	/ 68
Júdás az iszlámban	/ 74
Júdás a Legenda aureában	/ 76
Navigatio Sancti Brendani Abbatis	/ 78
Ahasvérus és Júdás	/ 81
A PASSIÓADAPTÁCIÓK KOHÓJÁBAN	/ 87
A passiójátékok zsidó Júdása	/ 87
Bűnbakképzés a folklórban	/ 96
Passióreflexiók a szépirodalomban	/ 101
Júdás a zenében	/ 106
JÚDÁS A KÉPZŐMŰVÉSZETBEN	/ 121
A betániai megkenetés	/ 121
Júdás pénzt kap a főpapoktól	/ 122
Az utolsó vacsora	/ 126
A Gecsemáné-kertben	/ 142
Júdás visszaadja a pénzt a főpapoknak	/ 148
Júdás halála	/ 150
A ZSIDÓSÁG JÚDÁS-KÉPE	/ 155
TOLEDOT JESU	/ 156
JÚDÁS MEGÍTÉLÉSE A ZSIDÓ VALLÁSTÖRTÉNET TÜKRÉBEN	/ 160
JÚDÁS ALAKJA A ZSIDÓ SZÉPIRODALOM TÜKRÉBEN	/ 166
JÚDÁS TESTVÉR	/ 177
TRAGIKUM: A HATÁSTÖRTÉNET FOGSÁGÁBAN	/ 177
LEHET-E JÚDÁSNAK REMÉNYE?	/ 185
JUDAS, THE LOST DISCIPLE	/ 191
JUDAS, DER VERLORENE JÜNGER	/ 193
BIBLIOGRÁFIA	/ 195
INDEX BIBLICUS	/ 205

„Mielőtt Júdás kiszolgáltatta Jézust, Isten kiszolgáltatta Jézust, és Jézus kiszolgáltatta önmagát. [...] Isten úgy cselekedett, ahogy Júdás cselekedett.” **KARL BARTH**

„Júdás, az »engedelmes áruló«.” **KARNER KÁROLY**

„Rabbi, rabbi, lásd, leszálok a pokol legmélységesebb mocsarába, hogy te felemelkedhess!” **SCHALOM ASCH**

„Ott ül Júdás Jézussal és a többi tanítvánnyal az elkészített húsvéti bárány körül: nekem meg ez az egyetlen reményem. Mindenki más, a többi tizenegy, ez a lélektől fénylő, révült aranycsapat [...], nos valamennyien olyannyira elérhetetlenek számomra, olyannyira fölöttem valók, hogy kísérletet sem teszek azonosulni velük.”

VISKY ANDRÁS

„Adjátok vissza Jézusomat!
Lássátok, a pénzt, a vérdíjat
A tékozló fiú lábatok elé szórja.”

JOHANN SEBASTIAN BACH – CHRISTIAN FRIEDRICH HENRICI

ELŐSZÓ

„Ki ez a Júdás, ki ez az áruló?” – teszi fel a kérdést Dietrich Bonhoeffer egyik, Júdásról szóló nagypénteki prédikációjában.¹ Ma is, ha Júdás nevét meghalljuk, az első szó, amelyet társítunk hozzá: *áruló*. Ő volt az az ember, aki pénzért halálra adta Jézust. A könyv címe azonban arra akarja felhívni a figyelmet, hogy Júdás személye és története sokkal több volt, mint egyetlen cselekedet. Ő Jézus tanítványa volt. Jézus úgy hívta el a tizenkettőt, hogy előtte végigimádkozott egy éjszakát. *„Történt azokban a napokban, hogy kiment a hegyre imádkozni, és Istenhez imádkozva virrasztotta át az éjszakát. Amikor megvirradt, odahívta tanítványait, és kiválasztott közülük tizenkettőt, akiket apostoloknak is nevezett...”* (Lk 6,12–13) – és az itt felsoroltak között szerepel Júdás Iskáriótes is. Az ő tanítványi elhívása, sőt apostolnak nyilvánítása Lukács szerint nem más, mint a meghallgatott imádság eredménye!

Júdás a többi tanítványhoz hasonlóan megérdemli a későbbi korok elfogulatlan figyelmét. Megpróbáltam gondosan megvizsgálni a bibliai szövegeket, ez adott esetben a tendenciózusan torzító értelmezésektől való elszakadást jelentette. Előzetesen egyetlen igehely pontos értelmezésére utalok itt: Jn 17,12-t gyakran úgy fordítják, hogy ott Jézus „a kárhozat fiaként” beszél Júdásról. A görög szöveg azonban úgy is értelmezhető: „az elveszés fia”. Júdás Jézus elveszett tanítványa. Isten titka, hogy rá is érvényes-e az evangéliumnak az a mondata, amelyet Jézus a tékozló fiúra mond: *„...elveszett és megtaláltatt.”* (Lk 15,24) Nem tudjuk, hogy hazakerült-e az atyai házba. Bizony megtörténhetett, hogy a jó Pásztor vállára vette, mint az elveszett bárányt. Tény, hogy – a rémisztő ábrázolások légiója mellett – ismerünk Júdásról egy olyan domborművet is, amelyen Jézus nyakában látjuk. A burgundiai vézelay-i Szent Magdolna apátsági templom oszlopfőjének ilyen ábrázolására is utalva mondta Ferenc pápa, Pietro Mazzolarit idézve: *„Szegény Júdás! Nem tudom, mi zajlott a lelkében. Az egyik legtitokzatosabb figura Jézus szenvedéstörténetében. Nem is akarom megmagyarázni, csak szeretnék egy kis irgalmasságot kérni tőletek szegény Júdás testvérünk iránt.”*² Az egyház gyakran irgalmatlanul bánt Júdással. Ez a könyv az irgalom jegyében született.

Jézus programjában – így az Atya üdvtervében – Júdás nem kisebb és nem kevesebb, mint Péter, János vagy a többiek. Személyét idővel a gyűlölet és az elítéllet mégis mind ellenszenvesebbé festette át, olyannyira, hogy a „történeti Júdás” alakjából mára alig látszik valami. Kutatásommal ezektől a ráakódott rétegektől próbáltam megszabadítani Júdást. A hatástörténetben visszatérő motívumként jelenik meg a zsidósággal való gyakori azonosítása, amely az évszázadok során sajnálatos módon antijudaista, sőt antiszemita érzületeket is keltett. Az egyház e téren is számadással és bűnvallással tartozik. E munkával is elégtételt kívánok adni évszázadokon át megbántott zsidó testvéreimnek. Szorgalmazom továbbá az ilyen ordas eszmékkel szembeni határozott fellépést.

A könyvem alapjául szolgáló dolgozat 2004-ben készült el, és habilitációs értekezésként nyújtottam be a Debreceni Református Hittudományi Egyetemre *Az elveszett tanítvány – Júdás Iskáriótes az Újszövetségben és annak hatástörténetében, különös tekintettel személyének a zsidósággal való összekapcsolására* címmel. Akkori

formájában inkább egy szűk tudományos olvasóréteget célt meg, ez a mostani könyv azonban az érdeklődő nagyközönség széles körét szeretné megszólítani. Habilitációs dolgozatom írása idejében ugyanebben a témában folytatott kutatást Martin Meiser német Újszövetség-kutató, aki szintén 2004-ben publikálta Júdás-könyvét. Művére több helyen utalok. Ugyanígy reflektálok a 2006-os megjelenésekor nagy visszhangot keltett *Júdás evangéliuma* című iratra.

A jelen kiadás előkészítésében nagy szerepe volt Isó M. Emesének, aki a hivatkozott képanyag minőségéről, adatairól és rendezett jegyzékéről gondoskodott. Köszönetemet fejezem ki Jasper-Makay Emesének is, aki az anyag elrendezésében, dinamikája kialakításában és a szöveg megformálásában volt segítségemre. Sokaknak mondhatnék még köszönetet. Kettőjüket emelem ki: Kamp Salamon kiváló egyházzeneész a Bach-hal kapcsolatos rész megformálásához adott szakmai tanácsokat, Angyal-Cseke Csaba teológushallgató, gyakornok pedig a legváltozatosabb módon járult hozzá a munka elkészüléséhez. Sok-sok további segítő, kiváltképpen a Luther Kiadó munkatársai jóvoltából egy igényes megjelenésű és aktuális üzenetet hordozó könyv született. Reménységem szerint sokak épülésére fog szolgálni, egyházi és világi közegben egyaránt.

Budapest, 2023. augusztus 28.

Lelkesszé szentelésemet negyvenegyedik évfordulóján

Fabiny Tamás

J E G Y Z E T E K

¹ BONHOEFFER 2003, 196. o.

² TZS 2021.

A JÚDÁS-JELENSÉG

A FIÚ, AKI OTTHON MARADT

**Az egyik hazatért,
a másik el sem ment**

„Jézus nem keresztény, hanem zsidó volt. Nem új hitet hirdetett, hanem Isten követésére tanított. Isten akaratát pedig – korának minden zsidó emberéhez hasonlóan – a törvényben és a Szentírásban látta.”¹ Julius Wellhausen ugyan a 20. század elején vetette papírra ezeket a forradalminak számító sorokat, mégis száz év kellett hozzá, hogy az újszövetségi tudományban szinte teljesen általánossá váljon Jézus zsidóságának hangsúlyozása.² Zsidó és keresztény kutatóknak egyaránt köszönhető ez. A „zsidó Jézus” megismerését célul tűző újszövetségi kutatási irány különösen a 20. század utolsó harmadában bontakozott ki nagy érdeklődés közepette. Ma már széles körben ismertnek számít Schalom Ben-Chorin szép metaforája, amellyel a tékozló fiú példázatát (Lk 15,11–32) gondolja tovább. Ez a parabola az idők során olyan értelmet is nyert, mely szerint a példázat elmondója, Jézus – szándékától függetlenül és akarata ellenére – Izrael elveszett fiává vált:

„Közel kétezer éven át idegenben volt, miközben az idősebb testvér, a zsidó nép az Atya szigorú figyelme alatt maradt. Most azonban úgy tűnik, mintha megkezdődött volna az a folyamat, amely Jézust hazavezeti a zsidó nép körébe. Ő visszatér az atyai házhoz, s ott az idősebb testvérnek örülnie kell, mivel »ez a testvérünk, Jézus, halott volt, és feltámadt, elveszett, és megtaláltatott.«”³

A jézusi példázattal azóta számosan szemléltették a keresztények és zsidók egymáshoz, valamint az egy Atyához való viszonyát.⁴ Míg Jézust haza lehet vezetni a zsidóságba, egyik tanítványával, Júdással más a helyzet: őt kutatói és értelmezői két évezreden át szinte el sem engedték onnan. Júdás az egész Újszövetség legnegatívabb szereplője lett. Személyét újra és újra a zsidósággal, a zsidó néppel kapcsolták össze. Olykor sajnos egészen tragikus következményei is lettek annak a meggyőződésnek, hogy a „zsidó Júdás” okozta Mestere vesztét. Ez jelentős mértékben hozzájárult a zsidó nép elleni gyűlöletkeltéshez, és szerepet játszott megbélyegzésében.

Júdás még ma is él

Széles körben elfogadott megfogalmazásban az antiszemitizmus kifejezeten a „faji indíttatású gyűlöletet” jelenti, míg az antijudaizmus „teológiai meggyőződés által motivált gyűlölet” (OBERMAN 1984, 22. o.). A megkülönböztetés kapcsán Graham KEITH (1997) figyelmeztet, hogy a fogalmak használata önmagában túlságosan leegyszerűsítő, a zsidógyűlölet kialakulása mögött igen összetett okok húzódnak meg.

A könyv célja, hogy bemutassa, milyen átalakulásokon ment keresztül Júdás alakja a bibliai hatástörténetben. Nem lezárt folyamattal van dolgunk. Júdás még ma is él. A vele kapcsolatos reflexiók sora szüntelenül bővül és megújul. Személyében összeér a múlt és a mindenkori jelen, amelyben ez a hagyomány újrafogalmazódik. Megfigyelhetjük, hogy amint időben távolodunk a történeti keretektől, egyre bővebben áradnak a Júdással kapcsolatos információk, és egyre több útelágazás adódik a recepcióban. Az újszövetségi tanúk közül Pál még egyáltalán nem beszél róla, Márk meglehetősen szűkszavú, majd Máté és Lukács viszonylag bősegebb adatai után János már kifejezetten új szempontokat érvényesít. Az apokrifekben és a különböző legendákban a Júdás-hagyomány valóságos burjánzását tapasztalhatjuk. A folklorisztikus elbeszélésekből is merítő passiójátékok, képzőművészeti, irodalmi és zenei ábrázolások egyre inkább a maguk korának jegeivel ruhazzák fel Júdást.

A radikalizálódás jeleként sajnálatosan felerősödnek az antijudaista, olykor antiszemita tendenciák.⁵

A tanítvány portréja egyre színezettebb, de egyre torzabb is lesz az idők során. Amint ez a minden rosszat megtestesítő figura, ez a velejéig romlott és démoni alak mind markánsabban és fenyegetőbben tűnt fel a „vásznon”, a „színen”, a „papíron”, úgy szorult a háttérbe, majd veszett el az eredeti hús-vér Júdás, a tizenkét tanítvány egyike. Minél tovább megyünk vissza a hagyományban, annál kevesebb a történeti Júdásra vonatkozó adatunk.⁶ A hatástörténet Júdása önálló életet kezdett élni, miközben mind jobban elszakadt a bibliai gyökerektől (1. kép).

Júdás származását homály fedi. Ám a bizonytalanság mellett is nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a tanítványok között ő volt az egyetlen júdeai. Az evangélisták direkt és indirekt eszközökkel kapcsolják őt a zsidósághoz. Máté több alkalommal ugyan, de még csak asszociatív módon utal erre. Ezt a törekvést sejtethetjük amögött, hogy például az utolsó vacsorán Júdás nem *kyriének* nevezi Jézust (κύριε), mint a többi tanítvány, hanem zsidó módon *rabbinak* (ῥαββί). János sokkal egyértelműbben fogalmaz, amikor Júdást és a zsidóságot egyaránt a sától megszállottnak írja le.

A 2. században élt Papiasz hierapoliszi püspök naturalisztikus leírása Júdás halála kapcsán elviselhetetlen szagról beszél, amely miatt a környéken elhaladók kénytelenek voltak orrukat befogni. A középkorban ezt kifejezetten a *foetor Judaicusra* („zsidó bűz”) tett célzásként értették. A passiójátékokban a Júdás melletti szereplők gyakran fintorogtak, vagy befogták az orrukat. Sajnálatos módon a modern kori antiszemita ábrázolásokon is visszaköszön a „zsidó bűz” motívuma.⁷

Teológiailag izgalmasak azok az illusztrációk, amelyekben a Mesterét eláruló Júdás nem glóriát, hanem zsidó fejedőt vagy a középkori zsidóságra jellemző csúcsos kalapot visel, mellyel a zsidó vezetőket ábrázolták.⁸ Arcélét kifejezetten eltúlzott sémi vonásokkal szerették megrajzolni: horgas orr, kidülledő szemek. A *Judas mercator* ábrázolások pedig kétséget kizáróan azonosították Júdást a középkor zsidó kereskedőivel, uzsurásaival. Ezt a kapcsolatot erősítette a pénzes zacskó ikonográfiai szabályként való jelenléte is (2. és 3. kép).

A hatástörténet zsidó konca

1. kép. Pierre Puvis de Chavannes: A tékozló fiú, 1879 k. (olaj, len, 106,5 x 146,7 cm, National Gallery of Art, Washington, 1963.10.200)